UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00630052 9

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 93

МОЈА МАТИ

И

СИЛА У САВЈЕСТИ

НАПИСАО

ЉУДЕВИТ ВУЛИЧЕВИЋ

PG
1418
V886
M6
1906

027.54
L40

Srpska Književna Zadruga
[Redovna izdanja]

93 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 93

МОЈА МАТИ

И

СИЛА У САВЈЕСТИ

НАПИСАО
ЉУДЕВИТ ВУЛИЧЕВИЋ

(Издање ове књиге помогнуто је из фонда игумана Филарета).

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

БЕОГРАД
НОВА ШТАМПАРИЈА — ДАВИДОВИЋ
1906.

PG
1418
V886M6
1906

584847
2.7.54

САДРЖАЈ:

СТРАНА

1. Моја мати 1
2. Сила у савјести 53

MOJA MATИ

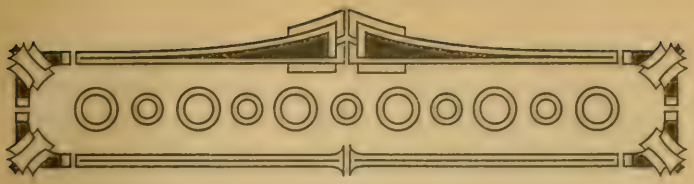

I

Путник иде, и ништа га не заустављa; он мора да иде, јер га води нека сила, којој се не може опријечити; он осјећа ону силу, али је не разумије. Он не зна колико ће времена да путује; не зна је ли му дуг, је ли му кратак пут. Не зна краја својему путовању.

Човјек је путник. Он путује незнанијем путем. Неко га зовну из отајства, из мртве и непомичне материје, да живи, да се миче, али да не зна ни зашто живи, ни куда се миче. У тами је почетак и сврха његова живота; он себи не може рећи: Знам откуд дођох, зашто дођох, и гдје идем. Он кад зна да не зна све зна; знање му је у незнању. Крајеви су свијета у леду, а крајеви живота у тајни.

Путем којијем идемо небројенијех ствари и облика видимо; није их могуће исказати.

Мамљиви су, и привлаче, а ми, немирна живота, јадна срца и духа вавијек гладна, на све пружамо руку, све кушамо, једа бисмо нашли оно што желимо. Све нас притеже, и све нас вара; много видимо, а ништа не схваћамо.

Ено природе. Лијепа је, поносита, у свему је дивна природа; дивна је у звијездама, дивна је у црву; како се мудрост каже у сунцу, тако се она каже и на корњачи. Све је дивно; колико је дивно пукло море, оно-лико је дивна и капља росе, коју јутром ма-лена птица пије из љиљанове чашке.

Небо се ведри; свјетлост обасјаје горе и хумове; весеље је, љубав је. Небо се облачи, тама се развија и шири; жалост је, страва, очајање, смрт. Грми, сијева; туча бије, уни-штује тежачку наду; тријес удара у овршке високијех храстова, грање отпада, јесенски вје-трови, вихори силни разносе лишће, па црна зима све снијегом и ледом покрива.

Ну све се мијења; уздајте се. Пролеће се враћа; ево живота, весеља, љубави! Ну се лишће не зелени свакому дрвету, нити ће свака птица наћи пријашњега гнијезда. Све се мијења. Гдје бијаше море, сад је сухо, жути се жито, црљени се грожђе; гдје бијаше сухо, онамо сад море бучи, и у њему живу мноштва жи-вијех. Гдје бјеху живи, сад су мртви; гдје бјеху вароши, сад су гробови; гдје бјеху гро-бови, сад се бијеле палаче. Дједови умиру, унуци се рађају. Чини се да је све перед, а

све је у реду. Реци: Шта је ред?..... Реци: Шта је неред?..... Не знаш!

Путник човјек види, гледа, сматра ово што му се стере и мијења пред очима, и труди се, једа би штогод разумио, а тамо он ништа не може да разумије, па му се додије, па се умори и пусти, те рече: „Овога ми је доста... Све је лијепо и дивно, ама је све и досадно: све је таштo“.

II

Осмо ми је петољеће, сиједе ми власи, сиједе сам браде, стар се ћутим; од худијех несрећа млад остарих. Неће ме људи, неће срећа, ну ме хоће земља; она хоће своје чедо. Све ми вели да си близу, о жућена смрти; још мало па ћеш ме загрлити, и својијем леденијем пољупцем пољубити. Ја сам твоје луче; не дај, о мила, да се од старости погурим!..... Не просио ја хљеба од врата до врата синовâ својега народа! Не допусти ти тога; ја бих њима био саблаз, одмет. Ходи, дођи, ја сам те жељан; надам се да ћу у твојему крилу наћи покоја. Овдје ми нема друге наде; мртву ће ми бити боље, ако и ова нада није тлапња; можда ћу послије смрти видјети бољијех ствари. Ове што сад видим, мртав нећу гледати. Људи се и живине боје смрти; боје се након труда заспати. Ја се смрти не бојим, јер након смрти или ће ме нестати, или ће ми душа с материном душом вијек вјековати.

Што је живот? Мијењање. Мијења се све што живи, и сталности нема него у мијењању. Све су земне љепоте и разности извод инокупног мијењања; потиче мијењањем и онај небески свод, који нас привлачи и силно своји. У овому окретању и мијењању нема мјеста, да се утечеш и да им се отмеш, јер се и сâм ти мијењаш; мисао ти се и чувство мијења. Оно што ти јуче бјеше истина, данас ти се чини лаж, или ништа; оно што јуче ти љубљаше, данас мрзиш. А што ћеш ти сутра љубити? У што ћеш сутра вјеровати?

Шта је живот? Тајна. Од колијевке до гроба тајна стере своје копрене; и у свјетлости је нама тајна. Шта је живот? Не знам. Гдје је истина? Од своје је младе добе почех тражити, и још се трудим, не бих ли је нашао. Шта ћу добити својијем трудом? Ни уму истине, ни срцу утјехе. Веома ми је жалостан живот. Памет ми се у сумњи забуњује и губи. Ја свагда, непрестано желим, а не знам што желим; љубим, а не знам кога љубим. Срце ми гине у жељи; чезнем у љубави. Живљењу нема сврхе.

III

Мајко, чисто моје злато, гдје си ти? Док си ти живјела, било ми је боље и уму и срцу: била си ми видјело у тами овога пустога живота: ти си ме тјешила, и да би мене жалосна

разговорила, крила би своје горке жалости. Споviједам твоју љубав, и горко плачем, јер те није. Немила ми те смрт угради, и истрже ми цвијет младости.

Горје се по горама висе и зелене вите јеле, доље по травној ливади цвијета мирисно цвијеће; у прољеће се ластавица враћа, па сједи, пјева и гнијезди се на нашој малој кући, која није више наша. Кажу ми да цавтатски рибар, возећи своју лађу, пјева још ону пјесму, која ти бијаше веома мила. Чини се да је све непромјењиво, али ми очи виде и срце ми осјећа да се све мијења, да свега нестаје. Видим, мајко, да те нема!..... Блага моја старице, црна ми те земља крије!.....

Клечим овдје на твојему гробу, зовем те, о мила мајко, чуј ме, потјеши ме, и реци ми: Мре ли душа?.... Гробови не одговарају. И смрт ће имати свој глас, али свак нема ушију да га чује. Мрк ме мрак обастире: не видим свјетлости, нема истине, нема пријатеља. У овој се самоћи и горкој жалости опоминьем својега дјетинства; иштем тебе, иштем себе, иштем разлог, сврху, узор својега живота. Питам те: Мре ли душа?

IV

Памтимо материне наставе; живот су: крепчијех од њих нема. Држао их се човјек, или не држао, ипак ће му оне бивати у срцу,

и кадгод ће га потакнути на добро. Материне наставе стварају у сину савјест, и с тога су нам потка, темељ мислима и осјећајима, знању и ћудоредби. Материна се наука не намеће ни страхом, ни намишљенијем начинима, него она улази у срце милијем његовањем. Материна је наука љубав, дах, удах.

Особито за својега дјетинства и за своје младости човјек осјећа материнијем осјећајем, и суди, цијени материном расудношћу; за неколико је доба материна особа његова особа. Ово тумачи зашто су младићи пријатнији и суђутнији од временитијех људи. Има у младићима нешто красно, благо, женско; ако узгледаш, угледаћеш да је у њима више мати него отац.

И свијет има своју наставу, своју науку и своју расудност, којом суди; али му ово не извире из срца, из љубави, и зато је оштар свијет, и суд му је укор. Свијет зна удрити, убити, али не зна оживљети. Једино је у Бога и у матере живот. Свијет не храбри на добро, него својијем законима и својијем духом потиче на зло. Ни љубави ни правице нема у свјетовному расуђивању; опачина једино влада свијетом. Сав свијет лежи у злу. Опће добро не може људима бити сврха, јер их себичност дијели; с ње се међу собом тлаче и противе истини и правди. Младић улази у свијет, носећи у грудима вјеру и љубав своје матере, али га свијет трује дахом своје тру-

хлости, и одаља га од материнијех стаза. Оно што мати згради свијет разгради.

Свијет има и своју философију, којој учи младеж, али наук оне философије, и правила која намеће, да их се памет држи у истрази, обмана су и узрок да се младеж већма одалечи од истине. Истина је проста као цвијет, као осмијех малена дјетета, а свјетовна је философија рпа, гомила небројенијех измишљотина, плод празнијех глава, људи охолијех духом, зато она претвара истину у лаж, а лаж у истину. Она није по природи, па чак се противи природи, и зато смета, забуњује памет и шири таму. Који по њој живи, не иде, него стрампутице лута.

Свјетовне пријеваре изопачују младића; свјетовни зли угледи руше плод материна дугог труда, материне неуморне љубави. Угњурени у злу и у гнусоби, сладе се и веселе овому поразу. Сладе се и веселе?..... Гадни су оно црви. Црви живе у гнојишту, гнојем се хране, и наравно је да се гноју веселе. Благо онима који се свијету опиру! Благо младићима у којима није утрнула материна савјест, и није се у њихову срцу охладила вјера и љубав којом их мати задоји и засити! Они неће заћи с пута правде и истине, али ако би и зашли, то би било за мало времена: брзо би се опоменули своје матере, брзо би јој у својој крви чули милен глас, и њихов гријех не би био к смрти. Како имамо Бога

у својему духу, тако имамо матер у својој крви. Бисер се може опоганити, али се не може изгубити. Материна љубав спасава сина. И мене спаси љубав моје матере.

Читаоче. не одбаци ове моје малене књиге! Не погази ове увехле ките мојега уништенога живота! Погледај на ове јесенске цвијетке, које ја убрах путем својега прогонства! Читаоче, скромне стварце ти не поруши!..... Ја ово пишем, да бих себе потјешио.

Српски синови, љубите своју матер! У њој је благо доброте и неутрудна, непрестана сила пожртвовања; њом се брините. Ничија мати не љуби како љубе српске матере. Нашијех је матера добродјетељ, која се обилато још налази у нашему народу. Морамо припознати и сповиједати ову њихову славу. Кад читав свијет (сад мачем, а сад пријеваром) насрташе на Србе; кад нас са свију страна тама и смрт обастираху, матере нам бијаху утјеха, видјело. Народне пјесме и приповијетке садржавају догађаје, искуство, мудрост и дух давнијех нашијех праотаца; наше матере (пјевајући оне пјесме и казујући оне приповијетке) умјетно својој дјеци удахњују силу, јунаштво и дух српског народа. У српској је матери српска повијест, српска душа, српски анђео. Племенита и њежна осјећања моје матере срцу су ми сила, а глави славна дута свјетлости и смјелости.

Ако српски синови ужљубе своју матер,

и буду јој умјетно и живо схватили неуморну љубав, они ће по њој схватити, у се уништи, упити моћ својега народа, која се споро, ну постојано, развија у колу његове многе духовности, и тежи, креће циљу нама назначену. Красна и мила омладино, не заборави своје матере, нигда ти не уцвијели родитељице своје! Мати нам је анђео претеча, који лебди онамо, гдје се зора развија и растире у богатству сунца и свјетлости, и гдје се дан сагиба и тоне у ноћ. Лијепа и огњевита омладино, не одметни ове малене моје књиге, не погази ове увехле ките мојега уништеног живота! Не одметни овијех јесенскијех цвјетића, које убрах путем својега прогонства. Не пишем, да ме људи хвале, ну да себе јадна потјешим.

V

Мала моја постојбина на мору сједи, у море се огледа, и валови јој лупају и перу обале. Она лијепа сједи на мору; можда изгледа своје бродове и Влахову свету заставу; можда чека издалека своје љубљене синове... Сања ми се. Она мила никога не чека; она нема кога да дочека. Ондјена сједи као удовица, да поморцу каже: „И ја негда бих госпођом: ово имена, пачек ова сјена мојега имена, смртан је остатак негдашње моје силе и славе“.

Цавтат сједи на мору. Цавтаћанина вјетри

шикају и већ га од дјетинства море притеже. Цавтатско дијете снива море; потреси га буде, а оно нема страха, јер се ондјена пред његовијем очима красота и страхота слијевају и мијешају у дивну складу. Валовитијем и бурнијем морем Цавтаћанин плови; вихри га вјетрови носе; он љуби вјетрове, миле су му олује; мисли, вјерује да се вјетрима и олујама вију, завијају невидљиви духови његовијех могућнијех заштитника. Кад му је море тихо, Цавтаћанин се весели; кад му море јазом пријети, смије му се, не боји га се, пјева. Ваби галебе, с рибама се разговара; свакој риби он зна име, свакој стијени и клисури, покрај мора, он надијева име. Он зна оно што облаци навјешћују; зна хоће ли сунце, хоће ли киша. Вјешт је природи; хитро је разумије, јер је живо осјећа. Као што се момак с дјевојком жени, тако се Цавтаћанин с природом дружи.

Није богато моје родно мјесто; ондје нема изобиља, али му чистота реси и покрива сиромаштво. Нијесу срећни моји земљаци; многе им невоље огорчавају срце, али су они у невољи веселији него други у уживању. Досјетни су, умјетни, доброћудни, милокрвни моји земљаци. Цавтат, српски цвијет, дивотно цавти поред српског Дубровника.

Дивно је моје родно мјесто; природа га окити красотом. Ондје вита лоза листа, цвати и плодом руменијем плоди; маслина се вјечито зелени, ресом бијели, и даје зачина ва-

риву и пециву. Мрча, тришља, ловор ките Цавтат, а по вртловима му има зимората, метвице и многоврсна мирисава биља. По брежуљцима ничу и цвјетају љубице и красуљци; лијепе их моме беру, и њима ресе прси бјеље од снијега. Негда је пред сваком кућом наранча расла, а за мојега би дјетинства свака млада на прозору каранфил гојила, јутром га и вечером полијевала, па би свецем њим својега љубовника даривала.

Виловито је оно мјесто. Све ти ондје буди и потиче машту, све чара оне који знају за славне и смртне судбине, што се ондјена судбоваше. Идући по онијем долинама и горама, пењући се уз оне врлети и пузећи низ оне хридине, чини ти се као да чујеш по ајеру духове гдје те чуднијем гласовима зову и шапћу ти нешто о давнијем временима. Говоре да се често (љети преко подне, и ноћу) штогод види горје по Року, онамо по Рату и у Кључицама, и ако ти у оно доба идеш онијем беспутнијем мјестима, наравно ти дођу на памет бајке и приповијетке, које си дјететом чуо и научио; страх те хита, утваре ти се приказују. Ниједна жена, а и многи људи, не би ти ноћу пошли пут Шипуна. Ако кадгод ко (враћајући се с Обода, или из Конавала) мора за невољу проћи доцна ноћу кроз Тиху, срчано се Богу и светијем моли, јако им се препоручује, да га не би каква неман снашла. Љети пред кућом, међу цвијећем, а зими у кући,

око огња, старе бабе још дјеци, избеченијем очима, кажу да је онамо на раскрсници, пред Цавтатом, у глухо доба ноћи, састанак мртвијем с Ђурђа, из Лорета и с Рока. Ондје они о живијем саборе, и срећу им или несрећу справљају.

Славно је моје родно мјесто! Ондје су се старога Епидавра поносити двори подизали. Ондјена је Хармонија благогласјем и љубављу мужеве гојила, а Ескулап садио драгозеље, да цијели ране и немоћи. Онамо је горје, под Снијежницом, Кадмова чаробна шпила. Сиви соко, летећи пред словинскијем вилама, онамо, из даљнијех предијела, долетје, и божицама нађе шумовитијех скровишта, да почину и чекају, док самосазданијех вијеће одвијећа, да се Епидавар сруши и Дубровник сагради.

Онамо копачу мотика удара о закопане споменике, и рибару се мрежа заплеће и дере око просјелијех мирина. Оно је гробница давнијех народа, таштијех слава; Епидавар у земљи укопан, у мору утопљен вјечито лежи. Худи удес све руши и дроби у прах, да вјетар разноси; по њему нестаје и добра и зла. Живот нам хитро тече, и увире у смрт, како вода увире у земљу. Два су часка под сунцем живот и смрт,

О стародобни Епидавре, укопана славо!.... Мрачи се. Ено се примиче, близу је тамна ноћ, и већ ми се смртна магла стере на очи, прими поздрав! Твој ми худи удес пробада

душу, и већма ми жалости жалосно срце. Она несрећа, која тебе задеси, нађе у мени сућутан дочек, и усади ми се сред срца. За својега дјетинства, гледајући твоје рушевине, и мислећи о твојој несрећи, ја се заситих твојом несрећом, и ево ме свакуд и вазда несрећна. Ја сам ти доиста син, јер се тебе не одрекох. Сличан сам ти по својству жалости и рушевинâ. И ја сам жалост и рушевина. Несрећа ме је нејака дојила и повијала, младићу ми је чемериком главу китила, а ево ми сад тешка сједи на рамену, и ја је носим уз врлетни бријег својега живота.

Људи ме гледају, и, видећи ме жалосна, мисле да гладујем хљебом, или да хлепим за њиховијем свјетовнијем частима. Овако они мисле, јер боље не виде и племенитије не осјећају. Људи, у опће, осим тјелеснијех потреба, не знају за друге потребе. Преко мјере су тупи сви тјелесни људи; не могу да разумију оно што није тјелесно. Не, нећу ја хљеба, њихове лакоме, тврде и лукаве дарежљивости; данас ти дају, да те сутра прекоре. Другијем добром ја гладним; душа је мени гладна, а не тијело. Код људи нема јела, да ми насити неситост душе; истином и љубављу ја гладујем; у овијех људи нема ни једне, ни друге. Не хлепим за свјетовнијем частима, јер знам отклен произлазе, и видим да су чашћени људи без части. Шта би мени свјетовне части? Не би ми заиста напуниле празноћу

душе. За једном самом свјетовном чашћу ја чезнем, и јест да ми мртву пријатељска рука затвори очи и окруни главу чемпресом сплетенијем с трњем. Ево части и славе коју ми жељкује лудо срце.

Стародобни Епидавре, будући се ја од својега дјетинства у те заљубио, узех за человођу у свијету чувство твоје славе и твоје поразе, и би ми добро. Људска ме злоћа узнемири, огорчи ми срце; она ме куша, да би ме увалила у зло, али истом на те помислим бољи се оћутим, и јуначки се браним од зла и од напасти. Мислећи о твојој повијести и судбини, све се то веће увјеравам, да свијет не може бити друкчије. Ту, где негда бијаху твоји поносити двори, сад ћук, грдна птица ћуче, вијући гнијездо својему грдну птичету; ту живине наслиједише људима.

Епидавре, већ те није!... Ја се родих ту, где је тебе нестало; узор ми се живота објави таман ту, где смртне стопе кажу да је живот таштина. Људи и судбина теби бијаху противни, и немило те поразише: већ те није!... Још мало, о драга постојбино, па ни мене неће бити, и ја ћу се у прах вратити, и мој ће се прах помијешати с прахом мртвијех народа; опћи ће ме прах штитити од опће злоће.

Спомињући и плачући своју матер, наравно је да и тебе споменем и проплачем, драга постојбино, јер ме ту, на твојијем раз-

валинама роди и одгоји мати моја. Све ја плачем; све ме зове да плачем, јер ми се читав свијет у материној смрти смрћу и плачем огрну.

Ту, о драга домовино, мудро ме и свето мати одгоји; истина и љубав бјеху закон и управа њезиној простоти. Ове двије Божје кћери једино могу спасити човјека од зла. Моја душа из њезине душе истиче; ја бијах по њезину обличју, а она бијаше по мојему. Ми бјесмо два начина једног бића, двије гране једног дуба, два трепа једне жице. Ја њу свесрдно спомињем, и њезину духу поклањам ове ријечи, да свједоче за њезину доброту и за љубав и харност мојега срца. Цавтате мој, небо ти се ведрило! Блага ти небеска роса кријепила мирисаво биље! У теби вазда било чели цвијећа и рибару воде, хљеба, соли, лука!

VI

Зора је источај свјетлости, наде и љубави; зором се буди природа, створења се приснажују, развијају и друже у новије удружбе. Ноћ росом посипа зори путове; зором цвијеће пупчи, да сунце нађе све накићено. Ноћни глухи мук престаје, и почимљу угодна и весела слагања; птице благогласно пјевају, хладни вјетрићи пире по китњастој дубрави, благовање је по ливадама и бреговима, а лахор тихијем морем лахори. Српске матере, будите

дјецу, да гледају зору, и да их зора својијем првијем зраком помилује!

Зором гледам природу, и чини ми се да се помлађују горе, хумови, шуме и поља. Сматрам многоструке разлике красоте, и добро ми је души, кад ово гледам и сматрам. Гледајући и сматрајући ова чудеса, пуним се духом који ово створи. Кад се јутром рано дигнем, кад ме зора обасја и пољуби својијем зраком, бољи се, духовитији осјећам. Уморни, јадни, болни жуде и зову зору; дуге су и мучне невољнику ноћи. Српске матере, будите дјецу, да гледају зору, и да их зора својијем првијем зраком помилује.

Зором се памети јављају небеске и вјечне истине; зором сјајније видимо и јаче чујемо силу која својом мудрошћу сазда свијет, ужеже звијезде, и забиљежи мору међе. Зором су сјетилима живљи значаји свемогуће силе, која свој дух свему духну, да све њенијем јединијем духом дише. Српске матере, будите дјецу, да гледају зору, и да их зора својијем зраком помилује!

Зором је згодно учити, размишљати и молити; разговјетнија је памет, ватреније и њутљивије срце. Лаганије је у оно доба тијело, и лашње се душа подиже изнад бјегућијех облика. Вечером влада људима нечиста љубав, и нижи их доље к блату, а јутром их чиста љубав надиже, и уздиже к небу. Српске ма-

тере, будите дјецу, да гледају зору, и да их зора својијем првијем зраком помилује!

VII

Дивне зоре моје домовине, свећ и свуд вас ја помињем, јер у обиљу вашега сјајања увидјех неку љепоту, која није из овијех предјела, гдје краљују болест, плач, гријех и смрт. Ја вас спомињем, о дивне зоре моје домовине, једа би ме и за мало минула ова крута болест, која ми је у срцу, једа би ми душа могла опет уфати. Давно је да ова јадница не уфа.

У Цавтату су дивне зоре!... Дивно је видјети, гледати када сунце доље низа Снијежницу пружа своје зраке, и руји, злати конаваоске хумове, беленска островца и Локрум (красни Локрум), који из дна мора земна комешања истурише, и негда (кад би боље) српска дарежљивост подари Дубовнику.

Дивне су зоре у Цавтату!..... Јутром, кад свјетлост трептајима и окретима ствара разне, чудне, небројене сјене и сусјене, мило је гледати врхунце твојијех планина, о Хрцеговино, слатка мајко мојега слаткога дубровачкога наријечја! Рекао бих да се тамо, низа те стрмени, лије злато, сребро, бисер; рекао бих да се ту свакојако драго камење блиста. Ја те љубим, о мила Хрцеговино, и на ухо ти нешто шапћем што нико нема чути.

Гле мора, дубровачког дивног мора! Да

рибе често не главају и не плискају, ти би рекао да је од цакла оно море. Небо се и сунце у њ огледају; огледају се брда и островца, огледају се и двоструче лађе, једра, весла и веслари. Српске матере, будите дјецу, да гледају зору, и да их зора својијем првијем зраком помилује!

VIII

Моја би ме мати зором будила, да поспјешно устанем, да се нагледам онијех природнијех, Божијех дивота. Истом би почело бијелити, она би ме будила и звала да се дижем, да гледам како зора пуца, да се Богу молим, да се напуним, наситим јутрњијех лепота, и да преузмем свој дјетински посао.

Што је слађе и што милије од зоре и од матере? Зора својом сјајношћу, мати својом ријечју привлаче младића добру, и уче га високијем идејама. Природа својом љепотом, мати својом љубављу постављају у човјеку темељ вјери, знању и храму мудрости. Узор се живота човјеку јавља првијем природнијем утиском и првом материном ријечју. Тражи, ако знаш тражити, и наћи ћеш у дну своје савјести: матер и природу.

Материна ријеч уводи сина у духовни живот. Она му својијем језиком развезује језик, и учи га гласовима и сугласима; он по њој мисли и осјећа; она му тањи памет, и у

срце му сади њежнијех и племенитијех осјећаја. Мати љубављу напуњује сина, да љуби добро, а надом га на добро храбри, да се добру нада. Она га својијем искуством у свијет уводи, и како је његово тијело плод њезина тијела, тако је његова душа потечај њезине душе. Оно што Бог својом вјечном ријечју отпоче, то мати својом часовитом ријечју довршује. Љубав ствара, љубав рађа, љубав гоји; љубав је помоћница љубави. Српске матере, будите дјецу, да гледају зору, и да их зора својијем првијем зраком помилује.

У материној се науци садржавају двије идеје: Бог и природа. Мати каже сину да гледа оно, што се може видјети, а побуђује га својом вјером да вјерује оно, што се не може видјети. На зору живота и дана из уста умрлог човјека излази пјесма невиности и љубави, и она, попут тамјана, к небу узлази. Оно је јутрња молитва. Мален цвијет, у кобној пјешчари, један проси да га небо окријепи.

Мило је гледати дијете, гдје моли. Прах, зрнце праха моли се некому, којега земни народи признају већијем од сунца, дубљијем од мора, неизмјернијем од неизмјерности. Дијете с људима не зна говорити, а зна се Богу молити; дијете за свијет не зна ништа, а чезне за добром које му свијет не може подати; није још ни окусило свјетовне сласти, а већ гладује вјечнијем сластима, које су изван свијета.

IX

За зорâ својега дјетинства мио ми бијаше материн глас; бјеше ми најмилији од свију гласова њезин глас. Мило је слушати славића гдје ноћу пјева у ловорци, мило је чути и слушати биткавца гдје дању пјева у маслини, и чучку вечером у грму, али је милије чути глас своје матере.

Лијепо си ти, о жарко сунце, врело васионог живота, видјело вјечно, али је љепше од тебе материно чело. Шта би син без материна лица? Шта би он без материне ријечи? Познах људи, који не видјеше своје матере; она их роди на прагу смрти. Мати умрије, да син живи!..... Несрећни су оно синови: Туђе их прси задојише, туђе их руке повише, *туђу мајку мајком зову!* Лица матере своје они не видјеше, гласа јој не чуше; не знају је ли их игда мати пољубила. Ја их гледам; чине ми се блиједи цвјетови, које не огрија и не видје сунце материне љубави.

Кроз дух, кроз ријеч своје матере ја чух, увидјех Бога; љубављу своје матере ја у се примих жар Божје љубави. Свемогућа сило, ти о себи свједочиш природнијем призорима и материнијем пољупцем. Ти се нијеси објавила памети људској, нити се ти можеш њој објавити; море неће нигда ући у капљу, капља неће мора нигда садржати. Да би се ти људима, о свемогућа сило, објавила, они би об-

невидјели од таке и од толике свјетлости. Једни мисле и говоре да си ти свуда, да је природа тебе пуна, и да ти у себи све садржиш; а други усупрот мисле и говоре, да те није, да си празна измишљотина. Овако ја не мислим. Ја морам признати, и признајем, да си овдје у мојему срцу; ја те живо у себи осјећам. Могу рећи, и не лажем, да смјеле главе нигда не подигох к небу; могу рећи, и не лажем, да ми уста нигда не захулише на свето твоје име, и због тога не бојим се твојега суда. Љубав љуби, а не суди.

Је ли те, о Боже?..... Ако те је, љубав си; вир си вјечни вјечне љубави. Овако о теби ја осјећам овдје у тиху муку својега срца, и опет говорим да те нигда својијем ријечима не увриједих, него те у свакој својој потреби и жалости срцем мољах. Кад молим, осјећам да ми је добро души тебе молити; молитвом се теби уздижем. Молитва је крило душе моје.

Је ли те? Кадгод, само за један тренутак, помислих: је ли те, није ли те; али се опет брзо пут живе вјере вратих теби, о драга сило, слатка и једина утјехо мојега срца. Је ли те?..... Питам овако, али не с невјере, него да ми још јаче у срцу ти речеш да те јест, и да си вавијек моја љубав. Своја ме мати није учила да утражујем је ли те, није ли те, него да те добријем дјелима славим, и да ти се смјерно и кротко молим.

Ја ти се за својега дјетињства мољах, и

молећи те виђала би се на мојему челу јасноћа твоје милости, рајске би ми мисли пролазиле преко памети, срце би ми се, горуће љубављу, к небу дизало. У вријеме бих своје молитве виђао по просторији дивнијех утвора; цвијеће би ми се веселило по брежуљцима мојега Цавтата; мени би рајнику љеровнице (покрај бистријех потока) своју чашку прегибале. Како оно златан лептир лети од цвијета до цвијета, онако ја лећах од радости до радости, носећи радост својој матери. Бијаху лијепе, дивне зоре мојега дјетинства и моје зелене младости! Онда, једино онда, ја бијах заиста блажен. Блаженство ми бијаше у јутрњој молитви, у природнијем дивотама и у љубави моје миле и слатке матере.

X

Од своје се матере научих радити, и мрзити на лијеност. Она би говорила: — „Вријеме је вјечност.... Људи губе вјечност губећи вријеме.“ Она би говорила: — „Добра није на свијету, а можда је вријеме наше добро; не губимо га.... не знамо што нас чека.“

Вријеме! А што каже ова ријеч? Рађамо се, живимо, умиремо, и мислимо да све ово бива у времену, како да је вријеме нешто велико, високо, широко, дубоко; како да је оно неизмјерна округа, у којој се окрећу свијетови сјајни, која садржи живот, смрт, свијет,

како сиње море садржи рибе, њихов расплод, њихово пливање. Оно што смо учинили зовемо прошавше вријеме; оно што сад чинимо зовемо садашње вријеме, а оно што ћемо учинити, што смо наумили учинити, говоримо да је будуће вријеме. Али је ово све у нама, не изван нас. Оно што је прошло налази се у нашој памети; оно што је сад, стоји у нашој пажњи, а оно што ће бити стоји у нашему надању, чекању.

Ми вазда нешто чекамо; живот нам пролази у чекању; могао бих рећи да нам је живот чекање. Мислимо да ће доћи, да мора доћи неко вријеме, и да ће нам оно вријеме донијети добро које чекамо. Кадгод нам се чини, да задовољство и извршивање нашијех нада зависи о времену, а кадгод тврдо увјерени мислимо, да вријеме зависи о нама, и да га ми можемо и скратити и продуљити.

Дијелимо вријеме у епоке, у вјекове, у године, и надијевамо имена овијем сањарскијем дијелима, мислећи да су нешто стварно у себи и изван наше главе. Мислимо да смо заиста измјерили вријеме, а тамо од свега овога изван наше главе нема ништа; нема ништа изван нашијех књига, у које ми уписујемо своје мисли, своје опсјене, своје празне ријечи. Вријеме није ништа у себи; оно није опстанак, биће, него мисао, идеја у човјеку, ријеч у књизи, усјек на плочи.

Мила моја покојнице, говорећи ти: „*Вријеме*

је вјечност... Људи губе вјечност губећи вријеме", може бити да си говорила велику истину, и да си (не хотећи, не знајући) својом простотом допрла даље од философа. Неки, који бјеше велик у својему народу и праведан пред Богом, мољаше говорећи: „Научи нас тако бројити дане наше, да бисмо стекли срце мудро". Примјетих да се велеумни и прости сличе; њима се истина открива: велеумни је докуче умом, а прости срцем, љубављу. Средњи људи, никакви људи.

XI

Мати ми бијаше радљива. Она не би само радила, да мени и себи добави хљеба, ну да и у радњи прође живот. Она врло љубљаше радњу; радња јој бијаше слатка, и њом је испуњавала свој живот, јер је празноћа живот без радње,

Народ говори: — „Боља је штедња него добра радња". Али би ми мати и штедила и радила; радила би од јутра до мрака, а често би продуљила своју радњу и до глуха доба ноћи. Радећи она јасно пјеваше, и пјевањем би себе уморну разговарала; српска пјесма (глас и одах српске душе) снажи слабе, тјеши жалосне. Памет се к небу диже на крилима српске пјесме; полетом српске пјесме машта силази доље низ златне потоке, кроз зелене јелике, и тражи да васкрсне давне јунаке.

Српском пјесмом у поубијане улази дух: оживљују наши мртви; ја их видим, о српска сирото! Ено су војска врло велика!.....

Мати ми јасно пјеваше, и српскоме пјевању учаше мене, дијете своје љубљено. Једина јој мисао бјеше мене одгојити. Пјесма учи и одгаја дијете; стога добра мати пјеваше сину својему, и учаше га пјевању.

Неједнакост господари свијетом, и вавијек ће господарити, што се природно не могу на земљи изједначити неједнакости. Једни раде, а други дангубе; они што раде не могу да се радњом ослободе од невоље сиромаштва. А они што дангубе имају свакојака блага у својој кући; сити и пијани живе међу гладнијема и жеднијема; обучени обућом се бане и шетају гдје има голијех и сваке руке невољнијех. Ко дангуби, једе и господује, а ко ради, гладује, робује.

Можда ћеш питати: је ли ово правично? Зар ти знаш, зар ми знамо што је правица? Како се нама види, било би добро и право да сви људи раде и доносе добар плод, и да по овому буде свакому хљеба, јер смо сви синови једнога оца, који је на небесима. Он нас љуби и његује својом свјетлошћу; свакому има нашљедства у његову срцу и у његовој земљи. Он не гледа ко је ко, нити у њега има промјењивања и мијењања видјела и мрака. Но људи немају пред очима оца небескога, и забораве да су браћа, и зато је наравно

да они себи творе земнијех богова и да им се клањају. Богови су им дјело глупости и подлости. А и ти си, српски народе, створио себи много лажнијех богова, и луд њима се клањаш. Ждеру твоји богови, и душу ти гуше. Срећна тебе, ако ти о костима оставе мало коже! Видим гдје те тлаче твоји богови, а у то се ти хвасташ, хвастало, својијем племством! Ах, кољеновићу честити, ја бих ти се срцем ругао, да те срцем не љубим! Угледај се на Самсона, народе мој, и узми чељуст, или магарећи реп, па тјерај те своје богове! Тоњају ти богови; ух како ти смрде ти богови!... Ја се не клањам твојијем боговима, него твојој несрећи, и умилно цјеливам славне ране твојијех славнијех мученика.

Неједнакост господари свијетом, и вавијек ће господарити. Ишти, тражи, мударче, да ти мени тумачиш узрок и сврху ове неједнакости; упитај људе, звјерад, вјетрове, облаке, звијезде, богове и врагове, да те о тому поуче, да ти они реку зашто све није једнако. Моли им се, охола свезналице, да ти растумаче ову тајну, којом је огрнут свијет и наш живот!..... Не знаш ништа.

У труду се јача тијело, у патњи душа; у лијености и уживању тијело слаби, ћуд и душа изопачују се. Многе сам чуо рећи, да се у дангуби човјек гризе, и да је све досадно лијенцу и дангубнику, да су они сами себи досадни. Биће онако како говоре да јест, али

је, вељу ја, неправда, да многи вавијек раде и да својијем трудом не могу нигда добити онолико, колико је свакако човјеку потребито да преживи. Виши дио људи труди, знајући да ће трудити док су здрави, и гладовати док су живи. Они су осуђени на ово, не од природе, не од Бога, него од своје браће. У људима је зло; зло је у њиховијем законима и обичајима.

Мила моја мајко, што смо ми добили својијем трудом? Говоре да се трудом добива поштење. А што је поштење? Једни веле да је благо скупоцјено, и величају га, а други кажу да је таштина, и не цијене га. Данас на свијету поштење је празна ријеч. Старији нам наши кажу, да је поштење негда веома вриједило, и њима радо вјерујемо; њихове нас особе и сједине њихове увјеравају, да је морало онако бити. Па и у себи живо осјећам, да је поштење штит и ограда; њим се одржавамо на збору хи̏мбеника̂.

У народу веле да безочни свијет уживају. А ја ћу приставити, да безобразници владају свијетом, и свијет их почитује. Другочије није. Шта ће даклен човјеку поштење? Да живи потиштен, да га његова браћа газе, да му се безобразници ругају, да угине од јада, од глади, па да потомци (ако се спомену) реку, упишу, усијеку о њему: „Умрије од глади, али поштено“.

Мударче, читај у облаке, у воду; гатај

ми овдје у длан од руке, тумачи ми ово!..... Свезналице, учи ме правди људској. Видим да је поштењу суморно небо и лоша срећа. Видим овако, али не мислим и не говорим да видим добро, да видим све. Биће још и штогод, што се не види. Опомињем се Христовијех ријечи: — „Не живи човјек о самом хљебу“.

Гдје је плата поштењу? Одговори ми, о мила мајка; мртвијем ово није тајно, како је живијем. Да се ја не опомињем тебе и слатке, рајске љубави којом си радила, и сина радњи учила, клео бих људе, земљу, небо, па и сама себе; али неће, не може твој син клети, држећи пред очима и у срцу твоју слику, која му говори, да буде кротак и стрпљив. Гледајући твоју слику и опомињајући се твоје доброте, љубави и благости, носићу — Богу подвржен — своје бреме уз брдо, док ме стигне смрт, и срце ми стисне да више не куца. Твој ће син с убозима дијелити хљеб својега убоштва, и свјетоваће их да буду благи и љубазни; говориће им да је за мало неједнакости, неправде и свијета. Смрт, земља, прах све једначе; све ће бити попут површине сиња мора. Нема силе, да устави ову силу.

XII

Често к вечеру мати ме вођаше на гробље, гдјено почивају наши мртви, гдје лежи толико

добре и мени драге чељади, што (мало срећна, а веома јадна) махом прође путем земног живота. Ондје би ме нека блага и чудна жалост обузела, ондје би ми нешто говорило у срцу о блаженству мртвијех; молећи с мајком, гдје мртви сан бораве, увјерих се о бесмртној будућности, и душа ми поче умствено вјеровати и уфати. На гробовима, гдје људи све губе, ја све нађох, јер нађох вјеру.

Тужна би ми мати на гробу своје матере молила, и многе би јаде њој причала, а ја уза њу, или сједећи, или клечећи, слушао бих и гледао она гановита јадања. Кад год бих за трен устао, да драгу своју пољубим, е да бих је утјешио својијем пољупцем. Њој бих се око врата објесио, говорећи јој, плачући, да не плаче. У то би онамо чак, чак запало сунце и сакрила се свјетлост људима, звијерју и стварима.

Онда ја не имадијах ни способности ни моћи, да примим у се смртну силу, којом гроб кроти и смања охола човјека; онда ја не могах разумјети велике, високе и оштре науке, којима мртви из својега пепела уче живе. Али сад знам, да се таман онда у мојему срцу зачеше крепке одлуке, из којијех се расплоди и простраши мој бурни живот. Оно што онда памет не примаше знајући, примало је срце не знајући. Већ у мени нејачку бучаше валовје свјетовнијех борба, и за дјетињства почех прсима приправљати оклоп, да се не бих страшно,

него славодобитан одржао насртима и ударцима зле судбине.

На Рокову је врхунцу гробље, гдје почивају моји суземљаци. Посвећена је костима и праху Цавтаћана једна мала црквица и развађена ограда. Да је ондјена почивалиште онијех што вјероваху мученому Христу, знак су два крижа: један је горје на црквици, а други на огради прот Дубровнику. Негда бијаше чемпрес у свакому куту оне ограде и решетке од дрва затвораху два уласка, а сад ни чемпреса, ни затвора; сад ободска овца с конавоском мазгом пасе у огради. То ти је срамота, Цавтате; не штујеш мртве кости својијех отаца; гладна конавоска мазга топоче по гробовима; под копитом гробови шобоћу, мртви се туже, јер им је оскврњено боравиште.[1]

Мати би се послије молитве неколико задржала на оној страни од ограде, откле се види Жупа, Супетар, Мркан, Локрум, Дубровник, Мљет и још даље, онамо гдје сунце запада. Ох чудна призора! Мати би гледала и разматрала онај величанствени разглед што се једино види с Рокова врхунца. Вавијек је небо привлачило моју добру родитељку.

У оно што би мати стала замишљена у природнијем красотама, ја бих ходио около гробова, сричући надгробнице, и пазећи травке и цвијетке, што једва једвице ничу у оној

[1] Цавтат је чуо глас својега сина, и поначињио је своје гробље.

сухоти међу стијењем и плочама. Кад би ми се гдје која гробна плоча покренула испод ногa, уплашен бих застао, и матери рекао: „Чуј, мâ, мртви ме зову“!

Љети би ми онамо горје зујали около ушију прнделъи и друге разне крилате звјерке; вечерњи би хладни вјетрици играли врсима чемпрêсâ, а кад би јаче духали, шкрипале би решетке ограде и црквена врата. Ала мила страха! А доље на Веленскому Мору, српскому мору, чуло би се гдје рибари (возећи и рибајући) пјевају цавтатске милопјевке. Ала рајскијех часа! А зими, кад би сјевер осилио, и навалио бијесан, на цркви би звоно звечало, вјетар би кроз распукнула врата у цркву улазио и по њој страшно хукао. Чемпреси би се љуљали и прегибали на све стране, како да их некоји силни горостас скубе. У онијем величанственијем олујама моја машта виђаше мртвијех објаве, и у духу радо сиђах у њихова тајна боравишта.

Кад би чули звонити у Жупи, у Млинима, уру ноћи, почели би слазити с Рокова врхунца, сматрајући како се низ конавоске и жупске горе спуштају и стеру тмине, и Цавтат доље расвјетљује свијећама.

XIII

Гроб је конац људској борби. Код оне плоче престаје, досниjева све што је свје-

товно. Маленој се лађи наше душе отвора друго и шире море. Отајство је оно море; не виде га очи земнијех људи. Од колијевке до гроба мало разумије људска памет, а ни замислити не може оно што је послије смрти. Кад мудрујемо о свијету и о животу, који са смрћу свршује, ми тепамо попут малене дјечице, а кад се усудимо претраживати живот, који се стере преко смртнијех граница, што ми знамо рећи? Разложимо ли ми онда, или лудујемо?

Гробна је плоча пошљедња стопа нашега живота на земљи. Подигни плочу и гледај доље у онај гадни гроб, и видјећеш остатке некога, којега овдје нема више. Гдје је ум, разум и памет? Није их у гробу. А гдје је красота, сила и слава? Ни њих нема у гробу. Прођоше као куквишин глас, који ноћу вјетрови разносе; прођоше попут уздаха, попут дима.

Ти се надаш да ће повијест примити твоје име у своје листове и књиге, и да ће обесмртити тебе и дјела ти. Ти се надаш да ће се по твојој смрти о теби говорити, и да ће ти градити споменике благодарни потомци. Гле лијепе твоје наде! То је мени јасан доказ да у својему животу ти нијеси научио друго него једино себе гледати, једино мислити о себи. Ово је узрок зашто ти не можеш ништа друго да видиш. Својом бјегућом сјеном човјек себи истину крије.

Зар мислиш да по твојој смрти неће на

небу сјати сунце ни звијезде, и да ће потоци и ријеке зауставити свој тијек? . . . . Варај се, варај, ако ти је мило, ако ти је од користи. Па да би те и спомињали и славили твоји потомци, би ли ти чуо њихов глас у својему гробу? Је ли могућно да они пробуде мртваца, да их чује, и да се наслади у својему праху?... Заиста су слабе твоје намјере; вјетар је твоја нада.

Цавтате, бијели лабуде, ако ме тамо срећа једном нанесе, питати ћу твоје мртве, јер за твоје живе не знам; ја њих не познајем; они не познају мене. Брзијем ћу кроком узаћи на Рок, да поздравим твоје и своје мртве; ондје ће ми се срце изјадати, па ћу ти рећи: „Збогом!.....“ Вратићу се сирота у туђу земљу, и туђин у туђини довршићу своје дане.

XIV

Народ нам се пјесмом охрабри: наш се народ пјесмом и вјером одржи насиљу и смрти. У пјесми је њему сила, јер је српска пјесма горко искуство, могућа вјера. Жалосна је српска пјесма; јер проистјече из стародавне жалости. Ово нам је корисно, јер жалост није само повијест изабранијех народа, него им је и моћ и духовна храна. Други се народи поносе некијем својијем појединијем пјесницима; у нас нема тога; великијем пјесницима код Срба нема мјеста; народ је наш велики пјесник, и

ниједан га пјесник још не наткрили. Српска пјесма не истиче из љубави и болести које поједине душе; наша је пјесма вапај, израз љубави и болести нашега народа; она је истинито обличје нашега бића.

Српски узор сјаје, и сјаће док буде у нама вјере; узор је вођа народу и сврха вјери. Неће нам потамнити узора тмуша худе злобе нашијех худијех злобника; неће Срби застранити, док им је онога видјела пред очима, и кад дође доба да покажемо силу својега духа, свакако ћемо је указати, и (носиоци истине и препорођења) ући ћемо у коло земнијех народа. Други се диче што су многе убили и многе поразили, али у тому није слава; убојством и поразом не стјеца се права слава, јер убојство и пораза нијесу живот, нијесу љубав. У сјајности славјанскога узора видим да ћемо бити велики и славни не убијајући ни рушећи, него оживљујући и зидајући. Србине, они мртваци што леже, тјелесно побијени, на смртноме пољу, сутра ће духовно краљевати. Вјеруј, љуби и чекај!....

Свијет не види нашега узора, јер нема наше вјере да га види. Боље је да свијет не зна за Славене. Очи учманулијех народа на могу видјети наше младости, а још мање могу у нашој младости увидјети нашу душу и смјелост наше вјере. Стражар и Свети, који је над земнијем народима, одреди и изрече да Славјанство по Србима понови Европу и да

јој у немоћне и гњиле жиле уточи младе и чисте крви. Овако одреди и изрече Стражар и Свети који је над народима. Мојијем се ријечима може посмјехнути и може се са мном поругати само онај, што не пази да је у почецима све мало, да је горостас прије дијете, да је дуб прије сјеме, да је дубрава прије грмље. Велики почимљу маленијема.

Нема под небом несрећнијега народа од нашега. Кад мислим о српскијем и славјанскијем случајевима, чини ми се да нам је у крви и у костима несрећа, чини ми се да нам је који црни удес на плећа напртио све несреће овога свијета. Али је потребито да прођемо кроз огањ што чисти, потребито је да се овако спремимо ући (носиоци истине и препорођења) у коло земнијех народа.

Док је нама у памети узора, у срцу вјере, у народу пјесме, не бојмо се грдне клетве која нам јаше на врату; биће нам боље; мора нам бити боље. Вјера притеже Бога; вјера је Бог у срцу, Бог у моћима. Ја вељу да ће теби, народе мој, бити боље, а не мени. Ја сам мален листак, који је већ пожутио; скоро ће отпасти с гране; вихор ће га вјетар понијети онамо, гдје се губе имена и облици. Теби ће бити боље, српски народе, и то навласт ја жудим. Теби на свијету и у повијести била свјетлост слободе и славе, а мени, у жуђеној заборави, тама и покој! Теби дивна круна, мени мртачки вијенац! Теби царство и бесмрће,

мени смрт, смртни гроб, смртни прах!... А онамо даље од гроба, и од праха, љубав милијех духова, свјетлост небескога оца!... Био бих изрод, кад бих се за своју корист бринуо, а не за твоју, за твој напредак, за твоју славу. Ево, ништа немам на свијету, али да бих и што имао, све бих дао за те; вјерује, дао бих и ово гњилог својега живота. Кад бих тебе ради погинуо, твојом бих се славом прославио, славно бих се с тобом овјечио.

XV

Мати ми у вече приповиједаше народне приповијетке и пјесме. Српске приповијетке и пјесме нијесу писане, али их наше жене памте, и, вечером, својој дјеци приповиједају. Српском матером и српском пјесмом од кољена до кољена један се дух стере по народу; једна мисао, једно чувство, једна љубав обузимље и испуња Србе. Да би учени људи познавали наше приповијетке и пјесме, да би они својијем умом могли ући у ону пољску, цвјетну и богату простоту, новијех би дивота ондјена нашли, а и душа би им се помладила вјечном младошћу. По нашијем ће приповијеткама и пјесмама ући у опћу просвјету нови замишљаји, нови начини и изрази; у њима је бесмрће и слава српског генија.

Приповијетке, које слушах од своје ма-

тере, бијаху ми за дјетинства храна памети и срцу; дању бих мислио о њима, и жудио бих да се брзо смркне, да почне ноћни посјед. Мати би ми свако вече усадила у памет новијех мисли, и јачом вјером упаљивала срце, душу. Она не даваше јела само мојему тијелу, него ми и дух сваки дан храњаше истином. Прије него бих заспао, она би сјела уз моју постељу, и приповиједајући лијепијех и страшнијех догађаја слатко би ме, привлачно потицала, да примим и памтим њезине науке и савјете. Мило бих је слушао; слушајући је заспао бих пун неке рајске сладости, и у то што би ми тијело блажено умирало ноћнијем сном, душа би ми се анђелскијем крилима подизала, и сањао бих матер и приповијетке, горе и дубраве, долине и цвијеће, виле и ријеке, локве и жабе, јунаке и хајдуке, опасности, хридине, клисуре, пропасти, бездане.

Зашто се у сну јасније види него на јави? Оно што у сну видимо је ли у нашој глави, у нашој машти, или је изван наше главе и маште? Очи тјелесне оно не виде; а које очи оно виде? Да није оно освитак некога доба које ми душа жели? . . . . . Материна ријеч и слатки санак (небески дар) или створише, или пробудише и мојој памети главне ликове и првотне идеје, које се пака, тијеком живота, разно и многоструко развијају и постају темељ знању и знање.

XVI

Све је сан. Добро (оно што се нама чини добро) хитро пролази, бјежи с ове проклете пржине; рекао бих да му овдјек нема, да му не може бити стална мјеста. Зло, и на зло наклоннст, вјечито пребивају у људима. Гледај! лијепа је зора, диван јој је осмјех; а колико трају? Мало тренутака, па их није. Лијеп је цвијет, ама и његова љепота мало траје; ако у подне пођеш да га видиш и омиришеш, нећеш га наћи. Прође онај цвијет! Лијепо је дјетинство, лијепа је младост, али су то часи у нашој вјековјечној муци; то су искре подухнуте ватре. Бијах дјететом и младићем; а сад што сам ја? Што је остало од мене?

Осјећам да се у мени све умаљава, да у мени све умире; пачек морам рећи да је у мени већ све умрло. Надживих своје дјетинство, своју младост, своју наду, своју матер; сама себе надживих. Ево ме овдје на гробу своје матере. Ах, како је муња све уништила око мене! Видим пораз најмилијех својијех драгости! Већ не звече жице мојијех гусала; пјесме наде и весеља нема у мојој кући; *нада мном је небо затворено, не прима ми плача ни молитве*. Српска моме, ја се тужим и горко плачем, јер је умрла мати моја: умрла је нада моја!

Мало година пробавих са својом матером, и оне хитро ми прођоше, као свако добро

хитро прође. Дође ме нека жеља да видим новијех ствари, даљнијех предијела, и пођох у свијет. Јадно, невјешто тиче полетје далеко од својега гнијезда!

Вјера ме и љубав к Богу уведе у цркве и манастире, мислећи да је ондјена истина, којој се хтјех посветити; али се преварих. Срце ми говораше да не идем, да не остављам своје куће и матере; срце ми говораше, да ћу мање знати, али да ћу и мирнији бити. Али не послушах јадно срце своје! Из куће своје матере пођох пун љубави и вјере; пођох младић бистре памети, чиста и горућа срца, али Бога не нађох гдје мишљах да се он налази. Нађох тмине и људи што мрзе на свјетлост, што у својему срцу немају љубави. Свештеничко је срце студено као мрамор олтара. Нема живота у манастирима, нема Бога, што нема љубави. Неки рече да је манастир гроб; али није, јер је у гробу покој; у манастиру покоја нема. Манастир није ни у свјетлости ни у тами; он је у сусјени, ондјена гдје се живот са смрћу разговара, гдје видјело граничи с тамом: гдје је пропаст, осуда.

Оставих своју матер и своју постојбину, ама и мене остави радост и мир. Мати ми бијаше у срцу ужегла љубав и вјеру, а свештеници ми унијѐше у срце (обличјем побожности) отров, мржњу, очајање. Много година проведох у оному паклу, и мишљах да ћу се ондје посве изгубити. Кад ступиш на мана-

стирски праг, срце ти се стисне као да је клијештима ухваћено; кад те мантијом обуку, једва дишеш под њом, чини ти се да је од олова, да те је већ смрт покрила својијем плаштом. А кад ти стригу главу, и бриче кокулицу, онда чујеш као да ти мозак мрзне под бријачем и већ не мислиш; не можеш мислити; смања ти се душа, памет, човјештво; постајеш фратром, нестајеш човјеком.

Ја ово причам, и истину причам, али морам својијем устима јасно признати, да се и у манастирима нађе особа што њежно осјећају у својему срцу. Ријетко се ово нађе, али се нађе. Они људи доиста застрашише; не зна се какав их удес сврати с пута њихове слободе, и утури у она мрачна и мрка мјеста. Зна се да су они добри људи ондјена, али се не зна како су и зашто су ондјена. Ја поштујем људе, који узалуд не живе, који срцем се моле и размишљају. Ми не знамо доклен може узаћи њихова молитва, јер не знамо што је онамо преко границе нашега земног живота. Молитва је нараван трепет нашега срца и вапај наше душе, стога је наравно да буде што и у онијем духовнијем и вјечнијем просторијама: пут клем иду наше крилате и горуће молитве.

Мало је људи што моле; мало је људи што размишљају, зато је добро да буде и манастира и ученијех и свештенијех свештеника у њима, али ја зато никога не свјетујем да

се ондјена затвори, пачек бих (попут Спаситеља) затворењем врата отворио да изађу. Па бих још великијем и тешкијем каменима сазидао улазак, да нико други онамо не уђе. Не бих се ни при смрти у манастир вратио.

XVII

Мало добра и много зла нађох у манастирима, и зато, покријепљен својијем природнијем правом и љубављу слободна живота, збацих са себе несносан јарам, и вратих се свијету, људима, свјетлости, матери, Богу. Проклеше ме људи црна одијела и црне душе, али ме моја мати благослови; њихово проклетство не вриједи материнског благослова.

Говоре да пред Божјим пријестољем стоје мјерила, и да се мјери на њима зло и добро, које људи чине за својега живота. Ако је онако, како кажу, узми свештеничко проклетство и стави га на једну здјелицу оних мјерила, па узми матерински благослов и стави га на другу, и пази на коју ће страну претегнути мјерила. Зар ће Бог слушати проклетство црнијех људи, а не материнског благослова? Зна се да свештеници начињају себи Бога по својему обличју и својијем страстима; онај је Бог најеђен њиховијем једом, срдит њиховом срдитошћу. Оно није наш Бог, Христов Бог; оно је дјело руку њиховијех; онај Бог има уста, а не говори; има уши, а не

чује; има очи, а не види; нити има дихања у устима његовијем. Онакав је онај Бог, какви су они који га граде, и уздају се у њега.

Побјегох из манастира, и вратих се свијету, себи, матери, Богу. Моја ме мила загрли, и од радости проплакасмо; ну се ово не згоди у нашој постојбини, него у туђој земљи. Она остави своју кућу, своје пријатељице, своје цвијеће, и дође у туђу покрајину, да ме нађе, да ме загрли, и да ми буде друга у добру и злу. Домовино мила, света моја земљо, ми бисмо те у туђини често спомињали и жудјели, јер су нам ту драге успомене, ту су нам мртви и живи. Мртвијех је већи број него живијех. Ми смо се тебе опоминьали, мила домовино, како се малена јадна птица опомиње у сужанству својега гнијезда и гаја, где негдје у лику и у слободи дивно пјеваше. Ми смо се тебе опоминьали, како се бродар у олуји опомиње своје луке, жене и дјеце. Домовино мила, неће те видјети мати моја!... Сакри се сунце моје!

Дође моја старица у туђину, да ме загрли, да својом ријечју и љубављу донесе потуђену сину даха, духа његове домовине и његова народа. Дође мила мати, и духну ми души пријашњи живот; матером се препородих својему народу.

Мила мајко, нећу те заборавити, нити могу. Ти ми боравиш у памети и у срцу; ти си ме надвладала. Ја те осјећам кроз тајанствено покривало смрти; ти си моја јасна

идеја; сјајна сјајеш међу становницима новога неба и нове земље. Тамо ме чекаш, да се опет загрлимо. Прем да ме кадгод мути сумња, ипак ми непрестано неки глас говори у срцу да ћемо се састати, да ћемо друкчије, боље живјети, гдје земља не притеже тијела, гдје тијело не гњечи душе, гдје магла уму не крије истине. Ова ми је вјера, мајко, у срцу; овом се вјером храним, од ње сам жив.

А да би и ово била опсјена моје маште, и ништа него празна жеља мојега срца, што гине са срцем? Сада од тебе, мила мајко, не би било до мало костију и праха! Шта би вриједио живот, кад би била у гробу наша сврха? Ах, објави се, истино! Сјајно се и потпуно објави! Клечећи на гробу своје матере, јако те молим да се објавиш. Шта ће теби мрак, о истино? Јеси ли ти, или сам ја у мраку? Шта ће теби муке овог случајног човјека? Реци му данас оно што ће знати сутра!

XVIII

Дође моја мила мати у туђину, да ме види, да ме загрли и да ми буде друга до смрти. Кад је након много година видјех и загрлих, стадох се да нам мисли и срца не бијаху више сложна као негда. У њезиној памети бијаше видјело и истина, у мојој мрачност и сумња; у њезину срцу бијаше вјера и љубав, у мојему мржња и очајање. Њој се је чинило

да је свак поштен, а мени да је свак химбен и злочест. Њој бијаше угодна и довољна свака најмања ствар, а мени ни сав свијет. Она љубљаше сваког, а ја никога, него само њу. Она бијаше блага и тиха, ја немиран и буран. Она бијаше проста и у својој простоти мудра, а ја философ и у својој философији врло луд. Мати ме наткрили љубављу и мудрошћу. Вавијек ће љубав царовати.

Мале травке српскијех ливада, мирисаво цвијеће српскијех перивоја, вите јеле српскијех гаја, благопјевне птице српскијех шума, запјевајмо пјесму љубави матере моје! Господ борави у души која љуби; Бога слави ко љубав слави. Чуће се пјесма наша, и многи ће оставити мржњу, да уђу у радост вјечне љубави.

Након много година загрлих се са својом матером, и у њену лицу, као у пречисту огледалу, видјех какав ја код ње прије бијах, видјех и познах како негда мишљах и осјећах. Видјевши своју матер, махом увидјех и осјетих оно што од мене бијаше већ умрло, увидјех негдашњега себе, увидјех да у мени није више било најбољега дијела од мене. Бијаху ме покварили фратри, попови, свијет. Дође мила мати, да види својега сина; нађе га, загрли га, и ране му срца и душе љупко исцијели.

Лака ти земљица, мајко мила! Ти си у мојијем грудима ражегла ватру прељашње љубави, и до своје си смрти ову ватру у мени њетила. Љекарнице домишљата, ти си љубављу

исцијелила у сину оно што други бијаху у њему смртно поштетили мржњом и очајањем. Па му још, неуморна мајко, ти усади у срце чврсте накане и одлуке, и он, овако ојачан, не боји се свијета; сад осјећа да је бољи и достојан твоје љубави, твојега анђелског окриља. Добро, што је у мени, теби припада; зло, што је у мени, плод је туђијех упута и наврта. Лака ти земља, љубљена мајко!

XIX

Након мало година нашега задружног живота дође смрт, да је узме од мене, да ја опет осиротим до конца живота. Неисказане су болести што окушах у срцу гледајући умирати своју матер; а и да нијесу, не бих казао оно што пропатих; нећу оскврнити своје светиње. Дође јој смртна немоћ и трајаше десет дугијех мјесеци, док јој развеже слабе свезе тијела. Виђао сам и мучно осјећао да ме драга оставља. Није било могуће отети је смрти. Боловаше не лежећи, него сједећи; умираше идући, послујући.

Често би спорнијем и трудњијем кораком дошла у моју собу, говорећи ми да јој читам српске књиге, или да заједно пјевамо своје миле цавтатске пјесме. Говорила би: — „Лијепе су ове пјесме... не заборави их, кад мене не буде... ...Кад их чујеш и успијеваш, опомени се матере...“ Ја бих пјевао, пјевала би

она, али наше пјевање не бијаше весеља и радости, но плач на растанку: мртвачко опијело.

Кад год би изненада ушла у моју собу, гдје бих ја учио и мислио, да ме види, да ме се нагледа, и кад би ме нашла гдје плачем, говорила би: — „Зашто плачеш? Нијесам ли ја старија од тебе? Имам прије тебе умријети. Не би било добро да те надживим. Ко би ме хранио и њутио, кад би ти прије мене умрò?.... Ред је мене. па доћи ће и тебе. Живи, синко, и буди добар и поштен! Знам да те људи куну, али те твоја мати благосиља. Не мрзи на непријатеље; освети им се праштајући.“

И овако говорећи држала би своју руку на мојој глави, а ја бих преда њу падnуо на кољена, љубећи јој скут и руке; не бих говорио него викао: — „Хвала ти, мила мајко моја, више ми ваља твој благослов него вас свијет“.

Она је знала да ће ме укратко оставити, а ја сам знао да ћу је укратко изгубити. За својијех потоњијех дана гледала је да улије сву милину својега срца у моје јадно срце. Колико се више приближаше вријеме њена одласка, толико ми се милија чињаше; бијаше јој благост у дјелима и у ријечима. Умирући живот њезина тијела, умножавала се је јакост њезина духа; вјечност је привлачила моју добру родитељку: виђах јој на челу нешто нетјелесно, нешто што не мре. На челу јој виђах

биљег бесмртности. Тијело јој тоњаше у црно море смрти, а дух јој узлажаше онамо гдје се анђелски живи.

Шта још да кажем? Дође ноћ кад ме мати остави; дође она црна ноћ, црња од свију ноћи. Хтједе да читаву ону ноћ проведем код њезине постеље. Једном као мало смућена, упита ме: — „Вјерујеш ли да има Бог, и да нас чека други живот?“ Ја њој: -- „Вјерујем, и вјерујем да је добар, да га се немамо страшити, јер је љубав и љуби нас“. Ове је ријечи разведрише, и рајски јој се осмјех указа на лицу. Ону јој ноћ бијаху очи у ме упрте, и видећи ме тужна руком ми и погледом казиваше небо да уфам. Рече ми при растанку: — „Клекни да те благословим“. Ја клекох, а она ми стави своју десницу на главу, и овако замоли: — „Боже, теби остављам и препоручујем ову сироту; ти ми гледај сина и чувај га од засиједа. Ја га остављам, али га не оставља мој благослов; уздам се да га нећеш ни ти оставити, и молим те да га не оставиш!“

Благословен од своје матере дигох се и пољубих јој лице; она пољуби мене. Наклонивши главу на моја прса издахну рајска жена, и би право да на мојијем прсима издахне она која ме задоји својијем прсима.

XX

Ја овдјека причам своје круте удесе. Жалост ми је у души, и жалост ми је храна

души. Пишем онако како ми жалост говори да пишем. Ово је плач. Плачем за својом матером; не плачем да други плаче уз моје плакање. Нико за ме не зна, и никому ја немам угодити, сâм сам; осјећам да сам сâм. Плачем, и морам, јер није матере моје; јадикујем, да ми срцу одлане, да извидам своју болест и жалост.

Рекох, да извидам болест и жалост!.... А да бих ја и могао исцијелити своје ране, шта би тад остало од мене? Дигни ми ране што су ми на срцу, дигни ми жалост што ми је у души, па од мене ништа нема, јер сам рана, јер сам жалост. Драга ми је жалост; она је добро које ми људи неће отети.

Пишући видјех много немани гдје ми пролазе испред очију и преко хартије; свака од њих штогод ми рече, еда би ме помела, али ме ниједна не помете. Мој је завјет испуњен.

Света земљо, која покриваш мртве кости моје матере, ја те натапам својијем сузама, да се ту зелене травке, и да расте шаровидно цвијеће. Ту је укопана мати моја, а јест и душа моја. Ја чекам, а и јако жудим, да отвориш своје њедро, и да примиш ово што је твоје. Ја не могу више уфати; а шта је живот без уфања?

Увијек ми миле бијаху позиднице, и малени цвјетићи што цвате горје по торњима опустошенијех и рушевинијех опатија, јер су

знамен туробнијех људи, који самоћују без утјеха и без наде. У онијем сухијем међутцима није влаге травкама и цвјетићима, те ће у кратко судбини пригнути своју главу, и нестаће их. Знамен су мојега нестајања. Волим у природи оно што је јадно и несрећно; више ме и јаче привлачи малена љубица, што борави умиљата међу травкама и жбуновима, него кедар, што се високо и поносито диже у облаке. Дража ми је ластовица која се сели, од орла што гуши и гута птице.

О лијепе кћери моје постојбине, ако би се чуо тамо овај мој лелек, немојте ме жалити. Шта би мени ваше сажаљење? Ја се храним жалошћу, и није ми горка ова храна. Гледајте Роков врхунац! Опомињите се опће таштине, и срцем реците: Благо мртвима! Мру људи, мре звијерје, мру травке; вехне лијепо цвијеће и гине!... Мру и богови!... Гле горје на небу гдје звијезде тамне!..... Гле, мру и звијезде!.....

СИЛА У САВЈЕСТИ

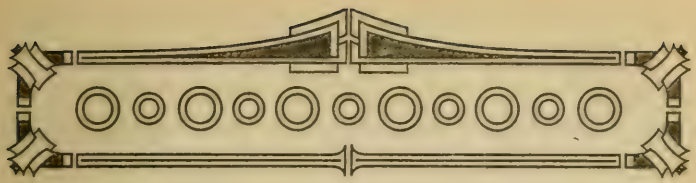

СРПСКОЈ ОМЛАДИНИ

Управља ти ове ријечи један твој брат, крштен страдањем и огњем; из туђине он пружа к теби своје руке, и моли да га чујеш. Онамо на обали Јадранскога Мора једном му се објави свети стражар, што гледа на земне народе, и рече му: „Обитељи нећеш имати; синова нећеш имати; узми за обитељ свој народ, а за дјецу узми српску омладину". И овако учиних. Пружам к теби своје руке, молећи те да ме чујеш.

Кадгод ми се народ чини дуб, а омладина његове млађе гране, његово мирисно цвијеће, његово течно и красно воће. А кад сам сјетан у срцу, онда ми се народ чини мноштво горчином насићено и пеленом опојено,

а омладина море бурнијех страсти. Омладина, радошћу својега доба и своје цватње, слади народу горкости; а народ, озбиљношћу својега искуства, стеже, кроти омладину, да не срне без разбора. Ја их љубим. Налаже ми Бог да их љубим, да се њиховом љубављу храним и вјером штитим.

Живот је ход. У осталијем људима гледам свој ход, и учим; осјећам га у себи, и размишљам. Мален је број људи који трудно и мучно узлазе уз гору савршенства и преображења; а видим мноштва гдје лако силазе доље низ брдо пут долине, кроз коју споро тече нечиста ријека свјетовнијех нечистота. О путовима и о путницима овако каже Син Човјечји: — „Широка су врата и широк пут што воде пропасти, и много их има који њим иду. Као што су уска врата и тијесан пут што воде у живот, и мало их је који га налазе.“

Они који узлазе уз стрму гору боре се са својијем тјелеснијем човјеком, и са свијетом. Кад допру до високијех врхунаца, слава их прима, и огрће плаштом свјетлости, а смрт чека оне што силазе доље у тамну долину, пут мутне јаже. Живот је ход без суставе. Ко мисли да је могуће у овому ходу зауставити се себе вара, и силази доље пут пропасти. Живот је ход, или узбрдице или низбрдице. Равни нема. Мудри и свети узлазе; луди и нечисти силазе. Све што је добро, и све што се крунн савршеношћу тешко је. Сни

Човјечји рече: — „Царство небеско на силу се узима“.

Српска омладино, велик је твој посао, и свет народу, с тога је и теби заповјеђено да идеш тијесним путем, и да кроз уска врата савршености уђеш у славу и у радост. Ти мораш обогатити Србију ћудореднијем крепостима, разнијем знањем, корисном обртношћу; њој мораш бити огањ, темељна нада. Ово ти је посао, за којијем наравно слиједи слава. Нећеш, док трудиш и страдаш, окусити славе, али ћеш јој и у труду и у страдању, задовољношћу рада, осјетити примак. Да буде овако, да доспијеш овој сврси, треба да се духом Српства и Словенства препороди у себи сваки српски омладинац, јер једино препорођена омладина може бити квас препорођењу народа.

Многи су противни словенскијем народима; многе ноћне птице и немани мрзе на зору правде, на сунце истине; још је обзорје црнијем облацима покривено; није пророка да рече шта ће бити. Али ово не смета тебе, паче ти је понука да окретније идеш, и узлазиш уз гору својега савршенства.

Осјећаш ли ти у себи које звање?..... Подигни своју главу! Мени се чини, нешто ми говори да се приближа наше избављење. Дедер, драга, гледај онамо преко онијех поља; гледај како се жетва жути на сунцу!... Јеси ли справна? Каквијем јелом гладује твоја душа? Што си ти у себи, и што приправљаш сво-

јему народу, и онима који те гледају милијем гледом, како се на ливади гледа цвијет, на небу звијезда, у колијевци дијете? Премишљај о себи и о својему народу!

Ја за своје младости почех изискивати гдје је права моја сила и моја моћ; себе младића почех питати: је ли право и природно мислити својом памећу и хотјети својом вољом. Ондашњи учитељи и наставници говораху да је охолост мислити својом главом и хотјети својом вољом; они говораху да ђавољски поступа који се наслања на себе. Овако још говоре, и вавијек ће говорити овако попови свију времена и свију предјела. Али је мени свагда неки глас у души говорио, да како човјек гледа својијем очима и слуша својијем ушима, да тако исто он мора мислити својом памећу и хотјети својом вољом. У памети, у срцу, у души морамо бити своји, потпуно своји, вазда своји, а нигда туђи, ни за тренутак туђи. Свјетујем, молим, заклињем да сваки српски омладинац стече себи особит значај, особито обличје својој души. Да будемо јак народ, мора сваки Србин живјети својијем особитијем, слободнијем животом.

Живимо ли ми својијем животом, или туђијем? Јеси ли ти, српска омладино, у колу земнијех народа храст, што својом моћу стоји и својијем соком расте, или си бршган, што се хвата старијех дрвета и мирина, немајући у себи моћи, немајући своје сталности, да се

држи и одржи? Иди ти по свијету, походи туђе земље и државе; учи и сматрај развитак и просвјету туђијех народа, али нигда немој себе заборавити, немој се нигда ни за тренутак лишити своје особности и савјести.

У нама је наша сила, у нашему устрojу. Није наше, и ако нам се чини да је наше, оно што није у нама наравно својство наше душе. Све што нам може бити отето од људи није наше. Имаћаху моћ и силу у својој савјести дивне особе, којима бијаше од Бога заповјеђено да понове свој народ својом душом. Управ им бијаше сила ондје гдје су чули Господњи глас. У својој савјести чуше Господњи глас, и у савјести им се заче, састави потребна моћ и сила, да се прикажу народу, да их народ прими, да им се подложи, и да га они врлином своје душе и прутом својијех уста понове, и добру поврате. Ондјена је права и сопствена сила, гдје се чује Господњи глас.

Пророк не учи. Пророк се не приправља да буде пророк; он чује глас гдје га зове, и говори му: — „Прије него те саздах у утроби, знах те; за пророка посветих те, поставих те". Пророк одговара говорећи: — „Ево, не знам говорити, јер сам дијете". А глас му одговори: — „Не говори да си дијете, него иди куда те год пошљем, и говори што ти кажем". Ко чује у себи глас вишњега звања, онај има и моћ и силу, јер једино могућни и

силни могу чути оно звање; наравно су они на то справљени.

Пророку глас говори: — „Прије него те саздах у утроби, знах те; за пророка те посветих.... и не говори да си дијете, него иди куда те год пошљем“. Овим је ријечима изражена наравна способност. Нигде нећеш чути ни схватити духа повијести, ко не осјећа у себи гдје се зачињу и отклен крећу велика и славна предузећа. Савјест се схваћа савјешћу; ако у себи немаш велике савјести, не можеш схватити велике душе. Омладино, ако се твоја душа, твоја савјест какогод не сличи души и савјести српскијех јунака, ти њих не можеш схватити, духа им славнога не можеш осјетити. Карађорђа, бесмртнога оца Србије, нећеш схватити, ако му немаш у себи витештва.

У билинству све излази из сјемена, а у повијести све из савјести; савјест је разлог и садржај повијести. С тога, прије него уђемо у ток народног развитка и опће просвјете, било би добро да сваки од нас позна себе, и да чисто, без магле пред очима, види своју вриједност и врлину. Стари Грци говораху: „*Познај сама себе*“, а Христос започе јавно своје проповиједање говорећи: — „Изиђе вријеме: освјестите се, свиђите се“.

Што ти, српска омладино, мораш имати у својој савјести, да будеш јака и могућна? Зар ти је доста знати да те какав краљ или ћесар подупире? То би било мало; хоће ти

се што год више и јаче. Зар ти је доста знати да је народ с тобом, и да те он својом вјером и мишицом штити? И то би би било премало. Ако заиста хоћеш бити јака и могућна, мораш у својој савјести имати Бога, мораш живо осјећати да си му пород, и бити ћеш могућна, свемогућна.

Има двије хиљаде година да стоји, и сјаје попут сунца, пред свијетом једна велика особа којој се ја ничице клањам. Она овако каже о себи: — „Ја сам од вишијех: ја нијесам од овога свијета". Овако она о себи говори, и зове себе Сином Човјечјим. На свијету се ни на кога није тако и толико говорило, како се и колико говори против Сина Човјечјега. Пророк бијаше о њему рекао: — „Овај лежи, да буде знак против кога ће се говорити". Повијест потврди пророчанство. Он се је опирао свијету, и свеђ му се опире, корећи га за гријех, да га темељито понови и спаси.

Гдје је њему била сила, да као укор и судац стоји пред свијетом? У повијести нема веће и светије особе од Сина Човјечјега; нико није њега наткрилио; ну ипак је мало људи који га срцем познају и жуде га срцем разумјети и схватити. Ако га срцем не схватиш, и у срцу га немаш, ништа ти не пруди друкчије о њему знати; ништа ти не ваља, ако је он само мисао и идеја у памети. Он мора бити у твојему срцу живот твојега срца.

Цвијет је предмет очима; суглас је предмет ушима, а Син је Човјечји предмет срцу. Гдје му је била сила?

Често и њежно мислећи о њему, схватих, и срцем схватих, да му сила бијаше у савјести. Он је свеђ и живо осјећао Бога у себи, и говорио би: — „Ја и Отац једно смо.... Не остави ме Отац сама.“ Овом се савјешћу наметну свијету и народима; располаже Божјом силом, која се у никому нигда така не указа како се указа у њему. Његова савјест тумачи особу његову и дјела му; познање његове савјести расвјетљује дубине његове душе, и каже зашто је он више цијенио духовну родбину него тјелесну, зашто су њему дражи они што слушају ријеч Божју него браћа му која су сисала исту сису његове матере.

Осјећајући се једно с Оцем, он поремети све неприродне редове овога свијета; не гледа ни на крв, ни на домовину, ни на тјелесну љубав; Оцу је посвећено његово срце; Оцу је посвећена његова душа. Он не осјећа ни сама себе, што једино у себи чује и осјећа Оца, у којему је пунина доброте и истине: — „Ја и Отац једно смо.... Не остави ме Отац сама.“

Он осјећа у себи Оца, а пред собом у људима види синове Божје, своју браћу, и стара се да у њима пробуди, створи чувство, савјест, која говори човјеку: „Ти си Божји син“.

Видећи господаре и робове, говори ученицима: — „Оцем не зовите никог на земљи; јер је у вас један отац који је на небесима, а ви сте сви браћа..... Највећи између вас да вам буде слуга.... Кнезови народни заповиједају народу, и поглавари управљају њим, али међу вама да не буде тако; него који хоће да буде већи међу вама, да вам служи.“ Ове су ријечи сјеме највећих и најдубљих раздора и преврата; ово сјеме велик род рађа, ако је посијано на доброј земљи, то јест у срцу топлу вјером и љубављу.

Имајући савјест да му је Бог отац, и да су му људи браћа, држао је за штету обитељ и искључиву љубав, којом оцеви тјелесни љубе своје синове. Како нас тијело (кад душу надвлада) одаља од духовнијех чистијех сласти, тако нас исто неуспрегнута љубав крви и родбине одаља од Бога и од велике људске обитељи. Себичност је узрок да касни побједа великијех узора; они побјеђују пожртвовањем особне љубави, особне користи и сврхе. Да буде правде и мира, да Бог краљује над људима, треба сатрти, уништити искључивост, себичност.

Син је Човечји пралик овог пожртвовања. Он не мари за друго него да испуни вољу својега Оца. Отац хоће да љуби, да својом љубављу загрли све људе, и да се за њих пода смрти жртва света, угодна, и да у њему буде једно стадо, један пастир. Овому се у

њему све опире, јер је и он човјек. Душа се хрва, срце се цијепа; крв неће да даде, него да прими; човјек тијело, човјек земља хоће да живи, и зато он моли говорећи: — „Ако је могуће да ме мимоиђе чаша ова“. Али се у својој савјести брзо осјети Оца својега, те му друкчије и боље говори: — „Али опет не како ја хоћу него како ти“.

„Ја и Отац једно смо .... Не остави ме Отац сама“. Осјећајући у себи Оца, хоће да га људи приме и љубе. Говори како нико није нигда говорио. Он говори: — „Ко љуби Оца и матер већма него мене, није мене достојан; и ко љуби сина или кћер већма него мене, није мене достојан“. Треба све преметнути, и читав стари свијет пореметити. Син Човјечји све ново твори, да се све окрене Оцу, како се цвијеће сунцу окреће, како к мору теку ријеке, потоци. Осјећајући, да су он и Отац једно, говори: „Којигод призна мене пред људима, признаћу и ја њега пред Оцем својијем који је на небесима. А ко се одрече мене пред људима, одрећи ћу се и ја њега пред Оцем својијем који је на небесима.“

Више се не може захтијевати од људи. Који хоће да њему буде пријатељ мора се одрећи свијета, обитељи, па и самога себе. Мора да пропне своју путеност, своје жеље, па и самога себе. Треба да се дух, попут голубице (што лећаше изнад вода потопа), подигне изнад доњијех плоха земље. Оволико хоће од својијех при-

јатеља и ученика ово дивно и божанствено сопство, пред којијем (као на небу звијезде пред сунцем) блиједе све ине особе, сва величанства и слава. Оволико хоће и захтијева Син Човјечји, зашто он и Отац једно су.

Ја га гледам. Он сједи сâм, од свакога остављен; ну кад је сâм, савјест му јаче говори: „Отац те не остави сама". Туђин је. Овај свијет синовима Божјим није постојбина, него прогонство и љуто ропство. На овој земљи — гдје је све противно и опорито њежности, чистоти и љубави — његова душа не нађе душе сестре. Овдје није нико могао дохитити његова величанства, што су величанства овога свијета прекршаји, насиља, нагрде. Син је Човјечји сâм, он је остављен, јер је најљепши цвијет што се распупчи на проклетому дрвету људског народа. О себи и о својему стању он би говорио: — „Лисице имају јаме, а птице небеске гнијезда; а Син Човјечји нема гдје главе заклонити".

Противне су му биле двије најмогућније силе свјетовне: религија и политика. Заступали су ону мркожути свештеници, а ову изопачене, подмитљиве римске судије и ондашњи смијешни четворовласници јудејског народа. Ти немој мислити да је за њега био народ, и да би га народ избавио из руку његовијех непријатеља. Син је Човјечји љубио народ љубављу која све даје, а ништа не прима; која врши љубавника, да оживи оне које љуби.

Са Сином Човјечјим уђе у свијет ова љубав. Он је љубио народ, али се зато не бијаше нигда поуздао у народ, јер не имађаше онога чему се народ диви: не имађаше злата, да поквари; не имађаше војске, да зароби. Духовна му бијаше сила; духовне силе народ не схваћа. Велик је народу који га гуши, не који га љуби, и жртвује се љубави ради.

Сину Човјечјему душа живи у страшној самоћи, али је он у њој велик, диван, као звијезда што плови по тамној небеској пучини. Око себе нема могућнијех пријатеља, да га потпомогну; ни у дјелима, ни у ријечима нема околишења и лукавства, да приваби народ. То захтијева од својијех синова мудрост овога свијета; али Син Човјечји тога нема, јер је њему коријен у Богу, а не у свијету. Он није опипан; није вјешт; види се да му царство није од овога свијета. Син је Човјечји Бог и краљ без политике. Њему је све ништа, јер у савјести садржи Бога, који све створи; осјећа му се син, и у божанственој самоћи виче: — „Ја и Отац једно смо . . . . . Не остави ме Отац сама.“ Један га од простијех његових ученика замоли говорећи му: — „Господе, покажи нам Оца“. А он му одговори и рече: — „Који видје мене, видје Оца . . . . . Зар не вјерујеш да сам ја у Оцу, а Отац у мени? . . . . Отац који стоји у мени он твори дјела. Ако ли мени не вјерујете. вјерујте ми по тијем дјелима.“

Српска омладино, немој ти рећи да је ово прем дивно, божанствено, и с тога немогућно људима. Немој овако рећи, ни помислити. Теби је и мени ово постављено за углед, да се попнемо до високијех степена савршености. Немој ти мислити и рећи да је ово духовно, надземаљско, и да нема одношаја, свезе с народнијем и друштвенијем развитком и напретком. Тога не мисли и не реци, јер је читаво створење и читав живот јединство; ништа није једно другому иностранo. Како се човјек у двоје не цијепа, тако се у двоје не може ни народ расцијепити; наша тјелеса састављају његово тијело, наше душе чине негову велику душу. Дух и тијело, обитељ и народ, небо и земља, божанство и човјечанство уди су једног устроја. Што Бог састави, човјек да не растави. Увиди, омладино, гдје је моћ Сина Човјечјега, и гдје му је независност и слобода. Уђи срцем у његову савјест; ове се љепоте љубављу схваћају. Пиј ове сладости, насити се ове мане! Осили се, омладино, овом силом, и творићеш чудеса!

Још нешто друго немој помислити, јер би било неправедно; немој помислити да не љуби ни народ ни никога који се одријеши и ослободи особите, себичне љубави. Тога не помисли, што се управ оваке особе браћи у народу радо дају; њима срце више и шире грли него другијема. Овакови јако осјећају. Самоћа им не сужује срца, него им га шири.

Ко у Богу љуби све људе љуби; ко у крви љуби неке људе љуби.

„Ја и Отац једно смо... Не остави ме Отац сама.“ Осјећајући у савјести да он и Отац једно су, хоће да га људи љубе, да му дају своје срце. У срцу чује да му се ово пристоји. Наравно је да буде љубљен ко љуби. Великаши могућни, у мачу силни, а у духу слаби, који пролазе земљом попут вјетра, туче и олује, траже да им народи дају од својега труда, од својега зноја, од своје крви. Они не траже љубави, јер не љубе. Син Човјечји говори својему ученику: — „Љубиш ли ме?“ Хоће љубав. Овога хљеба он једе, овијем се јелом он храни. Љубав је доказ да је Бог у њему. Српска омладино, слушај му ријечи; не замјери, не заборави ниједне од његовијех ријечи. Његова је ријеч истина, и души раствара небо новијех објава.

Црнијех ће дана он видјети, горку ће чашу попити, зашто ће насрнути на њега сва злоћа овога свијета. Сав ће свој гњев пакао на њега изригати, али све то неће га предобити, неће га свладати, јер у себи има Оца. Свак ће га у муци у и смрти оставити; одрећи ће се њега његови ученици; један ће га од њих издати. Биће поруган, пљуцкан, бичеван; али га то неће добити, неће га свладати, јер му савјест говори: „Отац те не остави сама“.

Метнуће га међу злочинце, и с њима ће бити прибијен на крсту; страшне ће муке и

умор распећа окушати. Чуће, видјеће гдје доље под крстом свештеници и адраповци (синови једног блудишта) бљују супрот њему гнус и јед своје душе. Напокон ће свијет и великаши му покупити по улицама и распутницама сав глиб, којијем су богати, да му га баце на крст и у образ, али га све то неће придобити, неће га савладати, зашто у савјести чује да га Отац не остави сама.

Смрт свакому све отимље, а он ће смрћу све добити; по њој ће стећи царство вјечно нашијех душа. Бити ће звијезда сјеверница онима који броде мутнијем и валовитијем морем овога вијека пут обале вјековјечанства. Нико неће доћи к Оцу до кроза њега; он је *пут и истина и живот.*

Архимед је хотио наслониште изван свијета, да подигне свијет; ми, да изнад своје браће охоло себе подигнемо, иштемо наслониште изван себе, у обрани и у милости могућнијех људи, и многи (не ријетко) ово просе нечеднијем, нечаснијем начином. Видио сам много и много витезова, племића, и осталијех од ове фурде. гдје подло, просјачки изван себе траже наслониште, да се како год продуље, попењу и укажу свијету значајни. Син Човјечји у себи има наслониште, у својој савјести; осјећа у својој савјести да он и Отац једно су, да га Отац не остави сама. Он је потпун и савршен у себи; живи својијем особитијем, самосталнијем животом, јер у себи

има Оца. Бог у савјести бијаше му сила и могућност. „Ја и Отац једно смо . . . . . Отац ме не остави сама.“

Видиш, идући сухом и проклетом Мисирском Пустињом, гдјекоју пому. Другијех дрвета нема около ње; испод ње трава не ниче. Пома у оној пустињи представља опћи живот својијем самосталнијем, особитијем животом. У пустињи овога свијета Син Човјечји има живот у себи; осјећајући у савјести да он и Отац једно су, и да га нигда Отац не остави сама, живи очинијем, правијем, наравнијем животом, и с тога су му чудеса дјела која ради.

Жудиш ли ти, српска омладино, ојачати према свијету и његовијем насртима, којима смета добре, и не дâ им се подигнути на славне висине слободе и савршености? Ти мораш знати што је овај свијет, да те не преваре његови изванци, његово обличје. Он има много војске, много богатства, и располаже многијем начинима, да придобије и зароби изабране; ну пази, и увидјећеш да су му велика слабост војска и богатства. Ја ти вељу да ћеш видјети да је све оно велика слабост и немоћ, јер свијет и синови му не чују у савјести гласа Божјега; савјест њима не говори: „Отац те не остави сама“.

Хоћеш ли се ти, српска омладино, укријепити и утврдити да јуришеш на овај изопачени свијет и на дјела му неправде и злоће? Жудиш ли ти, о мила мојему срцу, унијети,

прије у Словенство, па Словенством у свијет, квас нова живота, дух и трепет препорођена народа? Већ давни пророци навијестише ово о нама, пјевајући уз гусле и низ образ ронећи сузе. Ти ћеш славној сврси доспјети, ако у себи, у савјести узимаш живу и чудотворну вјеру, која виче из дубине срца и душе: — „Отац ме не остави сама .... Ја и Отац једно смо.“

Тврдо се мораш увјерити да све можеш, да ти је све могуће, ако се Божја осјећаш. Сâм Син Човјечји рече: — „Све је могуће ономе који вјерује“. Бог је твоја памет, јер је његова искра; Бог је твој дух, јер је његова ждрака; Бог је свака добра, животворна ријеч што ти изиде из уста, јер прије него је речеш она ти се по њему заметну у памети и у срцу. Српска омладино, вјеруј да све можеш, јер је све могуће ономе који вјерује.

По својој прилици кадгод ћеш бити питала: „А гдје је Бог?“.... А можда си кадгод и лудо рекла: „Има ли Бог?“.... Овако ласно и у опће говоре људи који живе далеко од себе, и не знају се са собом разговарати, не знају читати своју особу, своју душу, живу књигу, гдје мисли нијесу слова, него трепет, гдје осјећања нијесу ријечи, него крет, олуја. На свијету је мало људи који са собом и у себи живе, гдје се чује Очин глас. У свјетовној шуми мало је овијех храстова.

Нипошто није мудро, а управ није ни

живот, живити изван себе, с другима, далеко од своје савјести, миле и кућне друге. Српска омладино, врати се себи, да у себи нађеш себе, и силу вјере, којом ће ти бити све могуће. Не потуђи се!... Не унашај у свој народ латинског римског невјерства; не унашај у народ њемачкога материјализма. Успрегни се, и витешки одржи убитачнијим упливима, и у твојој савјести неће умукнути глас вјере, глас свемогућности, који говори: — „Отац ме не остави сама... Ја и Отац једно смо."

Јеси ли се ти, српска омладино (улазећи у кругове и посједе туђијех народа), посрамила простотом и сиромаштвом нашега народа? Да си овако учинила, ти би тешко била сагријешила и народу и матери и Богу; већу и Богу, што он хтједе да се твој дух зачне, упути у здраво, красно и јуначко српско тијело. Одселе се више не посрами матером својом, и лијепо знај, и тврдо памти, да нам је слава, чиста слава, простота нашега народа. Истина се одијева и јавља простотом. Да ми вјерујеш, да ме схватиш, погледај на пољски цвијет, на матерински осмијех.

Ријечју и угледом Син Човјечји ствара у нама нову савјест, и огњем својега духа понавља лице земљи. Кушана нечистијем духом свијета, немој се одаљити од њега; по њему ћеш разумјети праву сврху, значење земног живота; свему ће те он научити. Онај ће те дух убиједити, да се најприје ти мораш бо-

рити са својијем унутрашњијем страстима, да их свладаш и разуму подложиш, па да започнеш борбу са свијетом. Овако дјелујући, и овијем трагом ходећи, обновићемо се у синове Божје, у савршена човјека и висине Христова раста. Српству ћемо бити слава.

Омладино, у теби је Отац и царство небеско. Оно царство не долази да се види; о њему се не каже: „Ево га овдје или ондје". Љубав се осјећа у срцу; Бог се осјећа у духу; очима их не видимо. Очи нам виде обличја што пролазе, а дух осјећа и држи у себи Онога што траје. Превиђам, а и срце ми говори, да ћеш ти бити претеч бољијех дана и година, јер Вјечни и Свети над народима одреди да Словенство буде анђео новога завјета. Ово ми је нада, увјера, вјера. Омладино, чуј у обновљеној савјести глас: — „Отац ме не остави сама . . . Ја и Отац једно смо."

Јакошћу и величанством своје савјести Син је Човјечји вир и воћа чудотворнијем савјестима, што се кадгод покажу на свијету; велике се савјести, сјајна обличја и стални значаји творе у његовој заједници. Да му уђемо у спасоносну притегу, наше се душе морају тако чврсто и свесрдно с његовом спријатељити, да он све буде у нама, да сваки од нас узможе рећи: „Ја све могу у оному који ми моћ даје".

Јак је и могућ који ништа неће за себе; јак је и могућ који себе не уздиже и не каже да га свијет види и да му се диви. Јак и

доиста могућ у савјести не држи народ себи за подножје, ну се даје за своју браћу, и кад је дао браћи оно што јој је могао дати, одлази, крије се. Сласт му је љубити народ; сласт му је предати се за народ. Срби који не тргају нити жњу својега народа себи не живе, него високијем и светијем начелима; сврха им је народно благостање; с памећу су у народу; с душом су у народу. Овакијех је људи било код нас и не мало, и још их има. Ја сам их гледао и сматрао. Знају се понизити и у свему и свакојако навикнути. Знају бити сити и гладовати, и изобиловати и немати. Једино оваки омладинци могу бити нада, помоћ својој отаџбини, јер су спремни за њу се жртвовати.

Многи све добро, сву помоћ чекају од училишта, и од изображенијех научењака, у којима не зна се дише ли, и колико дише, српска душа. Ово значи да они многи не читају, или да не знају читати своје српске повијести. Не само повијест нашега народа, ну свију народа свједочи и доказује, да училишта не дају колико примају и колико народи од њих чекају. Омладино, не заборави срца, не заборави сјећања; у срцу је, у сјећању могућност, свемогућност. Кршћанство је без двојбе највећа и најтемељитија заклада, што се појави на несталној пржини нашега свијета. Гледај, види гдје му је била, и гдје му је још сила. Је ли у училишту? Је ли у философији, у богословији учењака и учитеља

Јудеје и Галилеје? Ево одговора: — „Што је лудо пред свијетом оно изабра Бог, да посрами премудре; и што је слабо пред свијетом оно изабра Бог, да посрами јако.“

Омладино, горућијем пожудама горућа срца стеци силу вјере, силу у савјести; ова полуга подиже материју к духу, дух к Богу, свијет к небу. Људи, велики у повијести, бијаху доиста велики, што су знали себе уцијепити у веће и боље од себе; они су знали унијети у се дух великијех генија. Син је Човјечји све наткрилио, што у савјести имађаше Оца: — „Ја и Отац једно смо.... Отац ме не остави сама.“ Ову му исповијест слуша свијет. Па још нешто важно он рече, ево оно што рече: — „Ја сам прави чокот, и Отац мој виноградар; сваку лозу на мени која не рађа рода одсјећи ће је; и сваку која рађа род очистиће је, да више рода роди“. Овако просто и дивно изрази духовну унутрњу заједницу вјере и љубави, којом људи могу присвојити каквоће, па и живот својега пралика.

Још он рече, и милота је мислити о његовијем ријечима: — „Ја вам кажем заиста: ако имате вјере колико зрно горушично, рећи ћете гори овој: пријеђи одавде тамо, и пријеђи ће, и ништа неће вам бити немогуће.“ Је ли вјера свемогућа? Повијест одговара да је свемогућа: небројени вјекови исповједају да је свемогућа. Свемогућа је, зашто се њом немогућан увиђа, уцјепљује у свемогућа, и

његовијем живи животом; његову силу представља у својој слабости. „Ја и Отац једно смо... Отац ме не остави сама.“ Вјером се слаб с јакијем, немогућан с могућнијем топи и слијева. Син Човјечји вјером постаје Син Божји. Нема раздора, нема смрти гдје је вјере; све је уједно, зашто је Отац све у свјема, све у свему.

Српска омладино, и у мишљењу и у дјеловању морамо бити своји, да нашки развијемо особне и народне моћи. Природан је закон да се свака особа и свако племе укоријени и разграна својијем начином и по својој нарави. Неплодности се и смрти подлаже који се противи овој вјечној, непревртљивој вољи. Срби, што странпутице лутају (робови кукави странскијех *мода* и *маскара*) нека се врате матери својој. Изиђе вријеме; нека се освијесте, и у себи пробуде своју утрнуту савјест. Ко се матером својом срами, својијем се образом срами.

Српска омладино, хранимо се вјером; по њом ћемо све моћи, зашто ћемо имати Бога у савјести. „Ја и Отац једно смо . . . . . Отац ме не остави сама.“ Српски дуб мора растјети и гранати се у Словенству, изван туђе власти, изван туђе заштите, изван смртне засјене туђијех *догматика*. На ноге, Срби, ми смо здрави. Одбацимо од себе и римске и грчке ходуље! Узгор срце, српска омладино, храни се и утврди вјером, па кличи слободнијем гласом своје слободе: — „Ја и Отац једно смо . . . . . Отац ме не остави сама.“

FL . 14-10- 54

PG
1418
V886M6
1906

Vulicevic, Ljudevit
Moja mati

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 01 05 07 005 4